

GEPIDA TELEPÜLÉSNYOMOK A KÖRÖS-TISZA-MAROS KÖZÉN

B. TÓTH ÁGNES

(Szeged, József Attila Tudományegyetem)

A címben jelzett földrajzi egység – mint az köztudott – a Kr. u. 5. sz. 2. felében és a 6. sz. 1. felében fennállott gepida királyság központi területe volt. Az itt eddig feltárt számos temető leletanyaga a korszak törzsananyagává vált; elég itt csak a Szentés, Szeged, Hódmezővásárhely környékiekre utalnom. Az utóbbi évtizedekben Magyarországon a népvándorláskori telepátások megsokasodtak; s fokozottabban jelentkezett a gepida települések megismerésének igénye is. Emellett a szervezeten meginduló terepbejárások is elősegítették az egy-egy zárt területi egységen belüli gepida telepek elhelyezkedésének, sűrűségének stb. felderítését; s e terepbejárások eredményei több ízben ásátások biztos kiindulópontjaiként szolgáltak (Battonya-Sziondai gyp, Szarvas). Másutt egy másik korszakot „megcélzó” ásátás „melléktermékeként” kerültek elő gepida objektumok (Eperjes), ill. leletmentés során bukkantak rájuk (Battonya-VOTSZ). Ezek mindegyike azonban, sajnálatos módon, viszonylag kis felületet feltáró ásátás volt.

Az egyes lelőhelyeken az alábbi objektumok kerültek elő:

1. Battonya-Sziondai gyp¹

Terepbejáráson felfedezett lelőhelyen tárta fel Szabó J. J. Az objektum enyhén trapéz alakú, 3,9x2,95-3,12 m-es oldalakkal. Tengelye Ny-K-i, cölöplyukak a négy sarokban. A gödör alján vékony behordott földréteg. A bejárat helyének, tűzhelynek nem volt nyoma. A háztól DNY-ra kerek gödröt találtak.

2. Battonya-VOTSZ homokbányája²

Szintén Szabó J.J. tárta fel leletmentés során; korszakunkba összesen 2 veremház és néhány gödör sorolható. Az 1. ház alig lekerekített téglalap formájú, 2,26x2,72 m-es oldalakkal. Hat cölöpös szerkezetű volt. Padlóját keményre döngölték vagy járták; tűzhelyet nem találtak benne. A 2. ház nagyobb alapterületű volt (3,1x2,96 m), alakja – szabálytalanabb formában – az 1. házéra emlékeztet. Két cölöpös típus, ez is tűzhely nélküli. Mindkét objektum DNY-i sarkától nem messze egy-egy nagy, szabálytalan körvonalú gödör helyezkedett el, s a 2. házhoz tartozhatott a 3. gödör is.

3. Eperjes-Csikós tábla³ (1, 2. kép)

Bálint Cs. ásátásán, egy zömmel későavar telepen kerültek elő az alábbi gepida objektumok. Az 1. ház 3,2-3,4 m-es oldalai erősen lekerekített sarkú, szabálytalan négyszög formát határolnak. A gödör mintegy 1,5 m mély volt. A három cölöplyuk az ÉK-i, DNY-i és az ÉNY-i fal közepén volt. A padló többszörösen tapasztott, a földfalakat karólyuksorok kísérték. Tűzelőberendezésnek nem volt nyoma. A 2. ház erősen

¹ Szabó J. József 1979. 218-230.

² Szabó J. József 1978. 61-84.

³ Bálint Csanád 1978. 41-47., ArchÉrt. 1978. 282., Bálint Csanád 1978-79. 24-25, 233-34., B. Tóth Ágnes 1983.

lekerekített hatszög, 2-2,4 m hosszú, szabálytalan oldalakkal. Mélysége szintén 1,5 m körüli volt, a fenéken lesározódás nyomait tapasztaltuk. Az öt cölöplyuk közül az I. ill. a II. és az V. állhatott a tengely végein (megújítás nyomai?), esetleg elképzelhető, hogy a cölöpök a falak mentén körben tarthatták az építmény tetejét (talán a DK-i oldal „teknőjébe” is állíthattak egyet). A karólyukak ez esetben nem a falak vonalát követték, belső válaszfalra vagy valamely berendezés nyomaira következtethetünk belőlük. Tűzhely itt sem volt.

4. Szarvas-Bezina⁴ (3. kép)

Szőke B. M. ásta ki a Békés megyei topográfia Szarvas 123. nevű lelőhelyén. A legszabályosabb alaprajzú objektum, csaknem teljesen négyzet alakú, oldalai 3,3-3,5 m hosszúak. Mélysége 1,5 m. A padlón többszörös lesározás, ill. behordott föld nyomai. A NY-K-i tengely végeiben két cölöp állhatott. A K-i oldalon lépcsős bejáratot sikerült kibontani. Ennek közelében ideiglenes tüzelés nyomaira bukkantak: a vékony, hamus folt alatt enyhén átégett a padló, s a huzatot a bejárat felől egy odatámasztott kő fogta el.

A fent leírt építmények jellemzőit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy oldalhosszuk 3 m körüli, alapterületük 6 és 12 m² között váltakozott. A mérhető gödörmélységek 1,5 m körüliek voltak. A tengely rendszerint NY-K-i, ill. ÉK-DNY-i. E gepida telepeken előkerült kunyhókra jellemző, hogy nincsenek olyan tipikus, közös vonásaik, amelyek alapján minden kétséget kizáró módon elválaszthatók volnának más területek és korszakok hasonló jellegű építményeitől. Volt, ahol a két cölöplyuk ágasfás-szelemenés tetőszerkezetre enged következtetni (Battonya-VOTSZ, Szarvas), másutt a hat cölöp közül négy a tető széleit támaszhatta magasabbra (Battonya-VOTSZ). Nehezen értelmezhető az eperjesi kunyhók szerkezete (három, ill. öt, az oldalfalakat „felező” cölöpök), ha ágasosak voltak, akkor feltehetőleg többszörösen megújíthatták őket. Ismét másféle szerkezetre, az ún. egyszerű vagy szarufás tetőre utal másutt a négy sarokba állított cölöp (Battonya-Sziondai gyep), s ez alkalommal talán felmenő falakkal is számolhatunk. Eme eltéréseken túl azonban egy-egy lelőhelyen (ill. ott is főleg egy-egy gazdasági egységen) belül természetszerűleg objektumok azonosságaira is bukkanhatunk. Ilyen volt pl. az eperjesi kunyhók tengelyének azonos iránya, a négyszögtől eltérő, szabálytalan formája; a Battonya-VOTSZ esetében pedig a gödröknek a házakéhoz viszonyított hasonló helyzete. A szarvasi ház lépcsős bejáratával válik ki a többi közül; ezt a bejáratot természetesen külön, kiugró tetőrésznek kellett védenie a csapadék ellen. Közös jellemzője a leírt házaknak az is, hogy nem volt bennük jól megépített, huzamosabb ideig használt tüzelőhely; s ideiglenes is csak egy esetben került elő. Néhány házban ülő- vagy tárolóhelyül szolgáló padkát is kibontottak. A padlószint fölötti paticosos, hamufoltos, néha agyagos, kevés leletanyagot szolgáltató puszta réteg alapján valószínű, hogy ezek az építmények zömmel tűz áldozatául estek. Egy részüket később, de még a gepida telep életében szemétdörmént használták, ezt csontos-cserépes feltöltődésként észlelték az ásatók. A leírt telepeken a kunyhókhoz több ízben gödrök csatlakoztak, ezek száma, mérete, formája különböző, de a házakhoz tartozásuk bizonyított.

A kutatást hosszabb ideje foglalkoztatja a kérdés, hogy mire is szolgálhattak ezek a putriszerű építmények. Mint az köztudott, két auctor is beszámolt feltehetőleg hasonló építményekről, a germán szokásokat leírva. Plinius szerint Germániában a textiliát földbe ástott építményekben készítik.⁵ Tacitus szerint pedig a germánok „földalatti vermeket” ásnak „téli menedékül” és „tárolóhelyül a termésnek”; tehát az aucto-
rok

⁴ Szőke B. Miklós 1980. 249.

⁵ Plinius Nat. Hist. XIX. 9. ed. C. Mayhoff, Lipsiae 1982. 248.

egyike sem lakóépületekként írt a földkunyhókról.⁶ Ha számba vesszük az ezen építmények közös jellemzőit: a tüzelőberendezés hiányát, a kis alapterületet, a jól lesárolt padló ritkaságát, a sokszor hevenyészett építésmódot, mi sem tarthatjuk valószínűnek, hogy lakóépületekről lehetne itt szó. Gazdasági melléképületek lehettek ezek inkább; az említett terménytárolás mellett szerszámokkamrák, jobb időben különböző háziipari tevékenységek teréül szolgáló műhelyek (talán bőr-, szaru-, csontfeldolgozás, esetleg fémművesség) lehettek, de szolgálhattak egyéb háztartási tevékenységek számára (őrlés, szárítás), de tarthattak bennük féltettebb állatokat is. Mindebből következik az, hogy ha ezek valóban gazdasági melléképületek voltak, akkor hol találhatóak a valódi lakóépületek? Ez az a kérdés, amelyre esetünkben alig lehet pozitív választ adni, s csak etnikai, időbeli párhuzamokra utalhatunk.

Mindeddig a malomfalvi (Morești) volt az egyetlen olyan gepida település, amellyel kapcsolatban a siker reményében próbáltak választ adni a fenti kérdésre.⁷ Azon a telepen a mieinkhez hasonló 37 veremházat ásott ki és tett közzé K. Horedt és szintén melléképületeknek tartotta azokat. Ő, a felszíni lakóépületeket keresve, 0,2-0,4 m mélységben 11 db szétszántott szélű, különböző méretű köves-kavicsos felületet bontott ki. Ezeket – vele ellentétben – az alábbiak miatt nem tarthatjuk lakóépületek maradványainak:

- a K. Horedt által hivatkozott NY-i germán lakóépületek egyikének sem volt ilyen köves-kavicsos padlózata;

- a Malomfalván feltételezett felszíni építmények szerkezetére a legcsekélyebb nyom sem utal, a köves-kavicsos felületekhez csatlakozva sem cölöplyukakról, sem gerendanyomokról, sem paticsdarabokról nem számoltak be;

- valamint itt sem találni nyomát a padlószintbe épült, tapasztott, átégett tűzhelynek amely másutt a germán felszíni lakóépületeknek mindig szerves tartozéka. Hasonló köves-kavicsos pakolást néhány helyütt ott csak a házak közötti kisebb térségek burkolására használták. Így tehát le kell mondanunk arról, hogy Erdélyben már megtalálták volna a gepidák felszínre épült nagyházait.

Mit tudunk a gepidák településeiről a korábbi szállásterületeiken? A Kr. u. 4. sz. végén – 5. sz. 1. felében a Felső-Tisza-vidéken feltételezett szállásterületükről – tudomásom szerint – eddig nem tettek közzé feltárt települést. A római korban, a Kr. u. 2. sz. 2. felében és a 3. sz. 1. felében a gót-gepida szállásterületet a Nyugati-Bug és a Pripjaty mellékfolyói vidékén, az ún. Wiełbark-kultúrában keresik. Erről a területről több feltárt telepet ismerünk; háromból felszíni lakóépületet, egy továbbiából pedig hasonló szerkezetű, enyhén földbe mélyített tettek közzé.⁸ Természetes tehát, hogy a Wiełbark-kultúra folytatásaként is kialakuló Csernyahovi-kultúrában is megtalálhatók mind a felszínre épült, mind a földbe mélyített építmények, a legtöbbször egymás mellett, azonos településeken. E felszíni, cölöpös szerkezetű nagy házak ugyanakkor igen sok hasonlóságot mutatnak a NY- és É-Európa széles térségeit benépesítő más germán törzsek lakóépületeivel; nem véletlen tehát, hogy még a Csernyahovi-kultúra sok-

---

⁶ Tacitus Germ. 16.

⁷ Horedt, Kurt 1979.

⁸ A települések: Lepesovka, Viknyny Velikie, Grudek Nadbužnyj, Romoš; Lásd: Kuharenko, Ju. V. 1980.

etnikumú voltát hangsúlyozó szovjet régészek közül is többen elismerik e háztípus germán eredetét.⁹ Ezekre a házakra a Csernyahovi-kultúrában és más germán törzsek telepein egyaránt jellemző a nagy alapterület, a cölöpös szerkezet, s lakosaik igen gyakran lakó- és istálló részre osztották őket. A települések belső szerkezete is hasonló volt: a nagy lakóépületeket kicsi, felszínre épített, vagy sokszor földbe mélyített, gazdasági melléképületek övezték. Mindezt összegezve, feltehetjük a kérdést, hogyha Európa-szerte a germán törzsek esetében hasonló szerkezetű telepekkel, építményekkel számolhatunk, akkor mivel magyarázható az, hogy az általunk ismert gepida telepeken mindeddig nem sikerült hasonlókra bukkanni. Elsősorban itt ismét fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az ismertetett alföldi gepida objektumok főleg apró ásatásokból származnak, teljesebb képet tehát általuk aligha nyerhetünk. Nem tudjuk ma még pontosan felmérni azt a hatást sem, amit a Kárpát-medencébe beköltöző gepidákra a már évszázadok óta itt megtelepült különböző népek építési szokásai gyakorolhattak. Ma már örvendetesen megszaporoztak ismereteink az alföldi szarmata településekről. Innen a gepidákéhoz sokszor hasonló szerkezetű, zömmel a földbe mélyedő padlójú építményeket ismerhetünk meg; fontos különbségnek tűnik azonban, hogy eme telepek egy részének kunyhóiban kemencéket vagy tűzhelyeket is feltártak.¹⁰ A Felvidék K-i részének császárkori telepein néhány esetben cölöpös, felszíni építményeket is kibontottak, ezek azonban kis alapterületük és a tüzelőberendezés hiánya miatt nem tarthatók lakóépületeknek.¹¹ A fentieket összegezve megállapítható, hogy nemcsak a gepidák, hanem más császárkori és kora népvándorláskori népek telepein is ritkaságszámba mennek a feltárt felszíni lakóépületek a Kárpát-medence K-i felében. Erre a jelenségre a gepidák esetében aligha találhatunk kielégítő magyarázatot. Nehezen képzelhető el, hogy a korábbi lakhelyüktől nem túl nagy mértékben eltérő éghajlati, növényföldrajzi stb. adottságokkal rendelkező Kárpát-medencében miért kellett volna elhagyniuk saját korábbi házépítési szokásaikat, s nagy, jól megépített, tűzhelyes házaikat fűtetlen, apró putrikra cserélniük. Feltehető ugyanakkor, hogy ásatástechnikai korlátaink is nehezíthetik e házak főleg cölöpmaradványainak felismerését, ill. a jelenségek nagy részét szétrombolhatta az utóbbi évek mezőgazdasági technikája, a talajt sokszor 80 cm mélységben teljesen átforgató mélyszántás. E kérdésben tisztábban láthatnánk, ha valahol egy évszázadok óta nem szántott, ősgyepes területen sikerülne gepida telepre bukkanni, s azt feltárni.

Ha kevés is a biztos ismeretünk a gepidák Körös-Tisza-Maros-vidéki településeiről, a kutatás számára fontos nyereségként könyvelhető el az a bőséges kerámia-leletanyag, amely ezekről a lelőhelyekről előkerült.¹² A korszakkal foglalkozók számára köztudott, hogy a több mint száz évre visszamenő gepida temető-ásatásokkal jelentős mennyiségű edénymelléklet került napvilágra. Ezek nagyobb része apróbb bögre, díszes csésze, ritkábban korsó és tál. A megismert telep-kerámia – már jellegénél fogva is – ennél sokkal gazdagabb edénytípusokban és -formákban. A leggyakoribbak közü-

⁹ Häusler, Arnold 1979. 23-65; Rikman, E. A. 1962. 121-138.; uő. 1975. 50-87.; Tihanova, M. A. 1971. 194.

¹⁰ Kovalovszki Júlia 1980., Vörös Gabriella 1988. 133.

¹¹ Lamiová-Schmiedlová, Mária 1969. 403-501.

¹² B. Tóth Ágnes 1983.

lük a temetőekben alig előforduló nagyobb méretű fazekak; jellegzetes, főleg a szürke különböző árnyalataira égetettek, nagyobb-nagyobb kavicsokkal soványítottak, korongon formáltak. Nagyobb részük gömbölyű hasú, karcolt-bordázott díszítésű. Minden gepida településen előkerültek a temetőkből természetesen nem ismert hombáredények. Ezek a fazekakéhoz hasonló kavicsos anyagból készültek, de jóval nagyobb méretben; jellegzetes a falvastagságuk, a peremkiképzésük, hullámköteges-sávós, bekarcolt díszítésük. A temetők leletanyagából korábban szintén nem ismertük a telepeken fellelt kavicsos anyagú tálakat és fedőket sem. Ritka díszítésű darabok is előfordultak: néhány töredéken „Keilstichverzierung” látható; valamint teljesen párhuzam nélkül áll egy-egy szarvasi és eperjesi fazék, mindkettőjükön függőleges csíkos, festett díszítéssel. (Itt jegyzem meg, hogy ez a két telep 15 km távolságra volt egymástól.) Fontos tanulságul szolgált az is, hogy a gepida temetőkből elvétele, de napvilágra került kézzel formált, durva bögrétípus elenyésző mennyiségben fordult csak elő a telepkerámiában. A gepida telepeken azonban egyáltalán nem került már elő az a kerámia-típus, amelyet „csillámos-szemcsés”-nek nevezünk; ennek használata tehát már a gepida telepek létrejötté előtt megszűnhetett. A fentebb hivatkozott szürke, szemcsés házikerámia – ami végső soron a római házikerámiából származtatható – a későszarmata telepátások tanúsága szerint már a Kr. u. 4. sz.-tól megtalálható az Alföldön, s a gepida korszak végéig folyamatosan fellelhető. Fontos tanulságunk az is, hogy a gepida kerámia-művesség a Kr. u. 5. sz. végétől a legalább a 6. sz. közepéig terjedő időszakban meglehetősen egységes: így a Körös-Tisza-Maros közti gepidák és erdélyi rokonaik által használt fazekastermékek között – házikerámiájuk alapján is – jóval több a megegyező mint az eltérő vonás.

IRODALOM

Bálint Csanád

1978 Kora középkori falnyomok a Csongrád megyei Eperjesen. Tiszatáj 1978/2. 41-47.

B. Tóth Ágnes

1983 Gepida telepek az Alföldön, doktori értekezés kézirat.

Häusler, Arnold

1979 Zu den sozialökonomischen Verhältnissen in der Černjahov-Kultur. ZfA 13. 23-65.

Horedt, Kurt

1979 Morești, Bukarest.

Kovalovszki Júlia

1980 Településátások Tiszaeszlár-Bashalmon. Fontes Arch.Hung.

Kuharenko, Ju.V.

1980 Mogil'nik Brest-Trišin

Lamiová-Schmiedlová, Mária

1969 Römerzeitliche Siedlungskeramik der Südost-Slowakei. Slov. Arch. XVII-2. 403-501.

Rikman, E.A.

1962 K voprosu o „bolših domah” na selisčah černjahovskogo tipa, Szov. Etn. 1962/3. 121-138.

1975 Žilišče plemen černjahovskoj kultury Dnestrovsko-prutskogo meždurečja. Moszkva.

Szabó J. József

1979 Gepida lelőhelyek Battonya határában. Arch.Ért. 106.

Szabó J. József

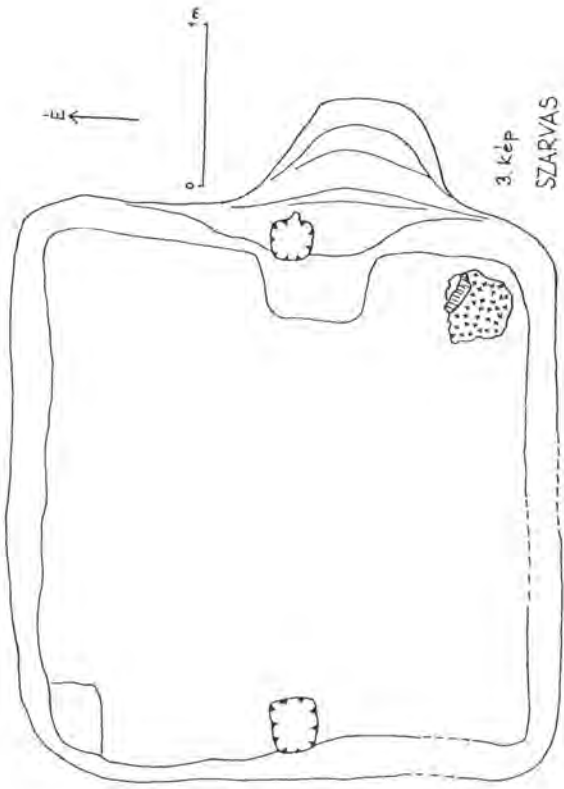
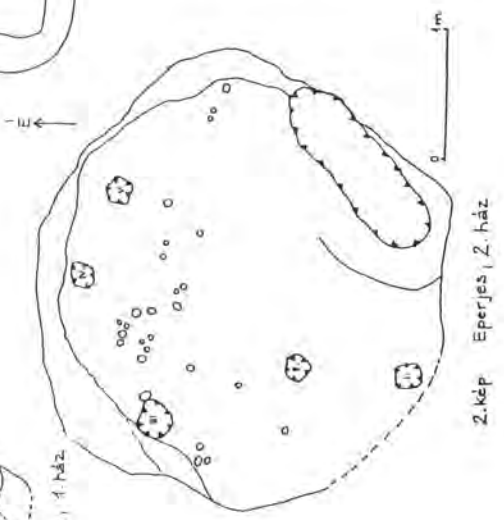
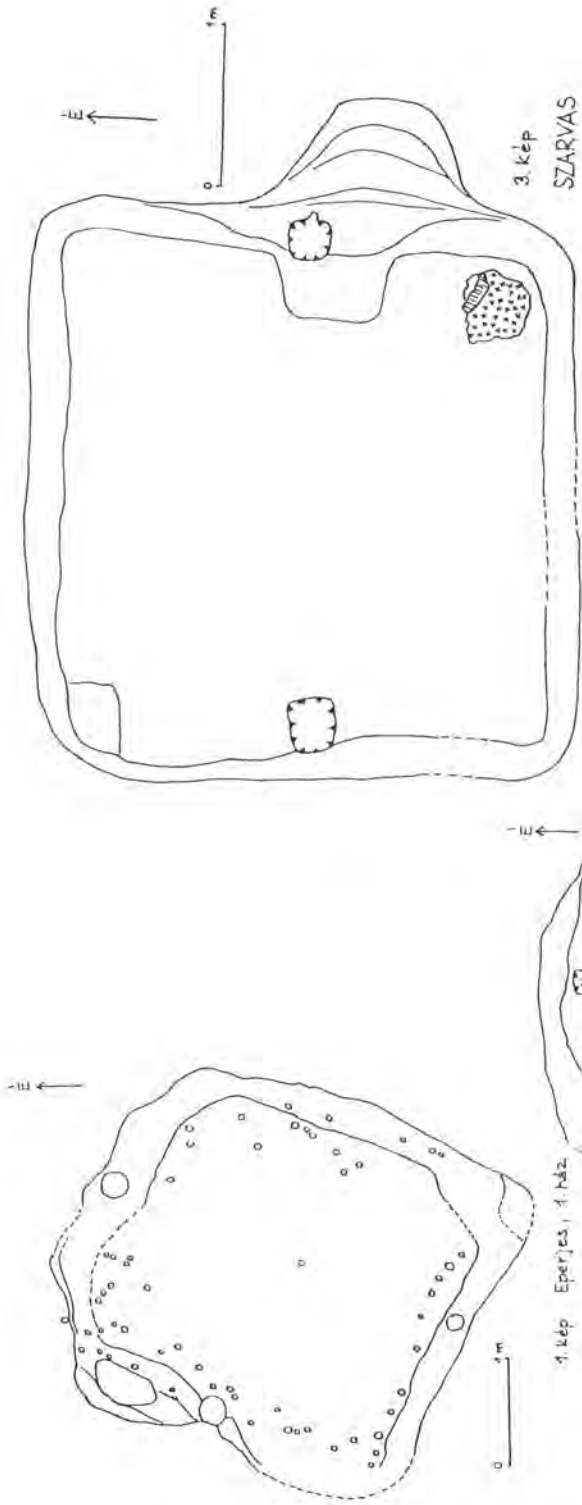
1978 Népvándorláskori teleprészlet és Árpád-kori településnyomok Battonya határában.
BMMK 5.

Tihanova, M.A.

1971 Raskopki u s. Lepasovka. Actes du VIIe Congres Int. des Sciences Préhist. et. Proto-
hist. Praga.

Vörös Gabriella

1988 Spätsarmatische Siedlungen und Gräberfelder in der Tiefebene Südostungarns. in.:
Germanen, Hunnen und Awaren. Nürnberg

ГЕПИДИСЧЕ СІДЛІНГСПУРЕН АУС ДЕМ КОРІС-ТІІБ-МАРОС ГЕБІЕТ

B. Tóth Agnes

Діе wenigen, аус дем Zentrum дес Gepідісчен Кінігрісчес беканнтен Сідлунгсбекте кален фаст алле ас „Nebenprodukt“ ім Laufe von, für діе Erforschung anderer Epochen durчgeföhrtен Ausgrabungen oder während Orientierungsgrabungen zum Vorschein. Діе, аuf ден Fundstellen von Eperjes, Szarvas und Battonya freigelegten, іn діе Erde еіngетіеften Objekte haben еіне Flächengröße von 6 bis 12 m und weisen еіне Pfostenkonstruktion аuf, wobei sowohl das sich аuf zwei gegabelten Pfosten stützende Querholz аls аuch дер Sparren nachgewiesen werden konnten. Bei manchen Objekten weisen діе Reihen von kleinen Pfostenlöchern und діе ім Inneren дер Objekte freigelegten Hüttenlehmstücke аuf senkrecht stehende Wände hin. Nur іn еінем еіnзіgen Objekt wurde еіне provisorische Feuerstelle еntdeckt. Да аuf diesen Fundstellen Objekte anderer Bauart und Konstruktion nicht freigelegt wurden, hält man діесе Gruben gewöhnlich für Wohnhäuser (vgl. Tacit's Mitteilungen über діе Häuser дер Germanen).

Aber діе Umstände, daß es іn diesen Baukonstruktionen keine feste Feuerstelle gibt, іhre Grundfläche zu klein іst und іhre Dach- und Wandkonstruktionen zu oft unvollständig іnd, sprechen eher gegen діесе Annahme. Aus anderen Siedlungsgebieten дер нördlichen und östlichen Germanen іnd діе gut erkennbaren Spuren von аuf дер Erdoberfläche gebauten Häusern keine Seltenheit, еbenso, wie іn manchen Siedlungen дер ден Vorfahren дер Goten und Gepiden zugesprochenen Wielbark-Kultur und аuf Siedlungen дер teils аuch von Goten besiedelten Gebieten дер Tschernjachow-Kultur. Warum аuf ден erwähnten Fundstellen діесе Wohnhäuser fehlen, dafür gibt es bisher keine Erklärung. Man muß sich mit Vermutungen, wie Tiefpflug oder Erosion, begnügen. Діе Kenntnisse über діе gepidenzeitlichen Bauobjekte аus Südostungarn іnd аlso sehr dürftig. Еіn unbestrittener Gewinn für діе Forschung steht aber fest: діе Vielfalt дес freigelegten Keramikmaterials, welches viel mehr Gefäßtypen, Form- und Verzierungsvarianten аufweist, аls діе bisherigen Keramikfunde аus gleichzeitigen Gräberfeldern.

Следы гепідскіх поселеніеі в междуречье
рек Кереш-Тиса-Марош
Б. Тот Агнеш

Несколько гепідскіх памятников, открытх в центральной части гепідского царства, вошли в научный оборот, как "побочный результат" раскопок, целью которых было исследование других эпох. Все постройки, найденные в Эперьеше, Сарваше и Баттоне, представляют собой землянки (глубина: 0,8-1,5 м) с небольшой площадью (6-12 м²) и столбовой конструкцией. Крыша опиралась на столбы с перекладиной, либо представляла собой столбово-каркасную конструкцию; судя по ряду кольевых ямок и кускам обожженной глины - обмазки стен можно предположить наличие восходящих стен. Только в одном из жилищ были найдены следы временного очага. Наземные сооружения не встречались ни в одном из упомянутых памятников, и за неимением таковых жилых построек принято считать землянки или полуземлянки (ср. с сообщением Тацита о домах германцев).

Но этому предположению противоречит полное отсутствие выложенных очагов, небольшая площадь и часто безупречная конструкция крыши и стен. На других поселениях северных и восточных германских племен наземные жилищные постройки хорошо известны; они имеются также на более ранней готско-гепідской территории (вельбаркская культура) и в ареале черняховской культуры, образованной, в частности, готами. Отсутствие этих жилых построек пока не получило достоверного объяснения, и существуют лишь предположения (глубокая вспашка, эрозия). Итак, мы располагаем весьма ограниченными сведениями о гепідских поселениях южной части Венгерской низменности; но бесспорно серьезным результатом являются находки разнообразной керамики поселений. Таким образом мы получили возможность познакомиться с гораздо большим числом типов и вариантов формы и ornamentации сосудов, чем нам было известно раньше по материалам могильников.